The University of Tehran Press

Journal of Literary Criticism and Rhetoric

Online ISSN: 2676-7627

https://jalit.ut.ac.ir

Semantic Diversity of Particles as a Stylistic Feature of *Ḥudūd al-ʿĀlam min al-Mashriq ilā al-Maghrib*

Leila Kordbache

Assistant Professor, Academy of Persian Language and Literature. Email: leilakordbache@gmail.com

Article Info

Article Type:
Research Article

(71-95)

Receive Date:
07 August 2026

Revise Date:
28 October 2026

Accept Date:
31 October 2026

Published online:
14 November 2026

Abstract

In stylistic studies, all textual elements are significant; when examining syntactic structure, particles (*ḥurūf*) are no less important than verbs, nouns, adjectives, adverbs, and pronouns. They warrant analysis from various perspectives—such as their forms (singular, doubled, simple, or compound) and their roles regarding transposition, ellipsis, capacity for conciseness, and semantic diversity. Investigating the meanings of these particles can serve to better understand syntactic structures within the language and act as a distinguishing factor in identifying writing styles; indeed, they hold a special place in the language's grammatical framework, and an author's treatment of them invariably constitutes a key aspect of stylistic character. From this perspective, to understand both the personal styles of authors and the stylistic characteristics of specific eras, we must pay special attention to the semantic functions of particles. This is essential for addressing questions such as: "Does the semantic nature of particles play a role in shaping writing style?" and "Does the polysemy of particles in early texts challenge the scholarly emphasis on the simplicity of style in those formative periods?" This inquiry proceeds from the premise that, despite having received limited attention in stylistic studies to date, the meanings of particles are crucial and decisive in shaping writing style; furthermore, an examination of early texts may reveal a semantic complexity that contradicts the simplicity often attributed to the prose styles of the early periods of Persian literature. furthermore, an examination of early texts may reveal a semantic complexity that contradicts the simplicity often attributed to the prose styles of the early periods of Persian literature. furthermore, an examination of early texts may reveal a semantic complexity that contradicts the simplicity often attributed to the prose styles of the early periods of Persian literature. furthermore, an examination of early texts may reveal a semantic complexity that contradicts the simplicity often attributed to the prose styles of the early periods of Persian literature.

Keywords: Stylistics, syntactic structure, meanings of particles, prepositions, conjunctions, Hudūd al-ʿĀlam min al-Mashriq ilā al-Maghrib

Cite this article: Kordbache, Leila (2026). Semantic Diversity of Particles as a Stylistic Feature of *Ḥudūd al-ʿĀlam min al-Mashriq ilā al-Maghrib*. *Journal of Literary Criticism and Rhetoric*, Vol: 14, Issue: 4, Ser. No.: 40 (71-95).

DOI: https://doi.org/10.22059/jlcr.2026.420322.2146

Publisher: The University of Tehran Press.

© Leila Kordbache

1. Introduction

The present study examines the semantic diversity of prepositions and conjunctions in *Ḥudūd al-ʿĀlam min al-Mashriq ilā al-Maghrib*, one of the oldest surviving works of Persian prose, written in 372 AH (983 CE). The research addresses two principal questions: first, whether the semantic potential of grammatical particles plays a role in shaping writing style; and second, whether the presence of polysemy in the particles used in early Persian texts challenges the commonly held view that the prose of this period was characterized by simplicity and limited semantic complexity. The underlying hypothesis is that the semantic multiplicity of prepositions and conjunctions was already present in the earliest stages of Persian prose and was not merely a feature that emerged with the development of ornate and elaborate prose in later centuries.

The text examined in this study is the edition of *Ḥudūd al-ʿĀlam* prepared by Manouchehr Sotoudeh and published by the University of Tehran. The work is a geographical treatise containing information about the boundaries, geographical and climatic characteristics, social conditions, customs, and traditions of various regions and territories. Although its primary purpose is the transmission and documentation of information rather than the creation of literary or rhetorical effects, the text offers valuable material for examining the linguistic characteristics of early Persian prose. Its relatively straightforward style makes it particularly suitable for investigating whether semantic diversity in grammatical particles was already an established feature of the Persian language before the emergence of more elaborate prose styles.

The research is based on a line-by-line examination of the text and the identification of the different semantic functions of its prepositions and conjunctions. Given the considerable number of occurrences and the variety of grammatical structures found in the work, the study focuses specifically on semantic diversity rather than on other aspects of particles, such as their morphological structure, omission, or displacement. To ensure that the identified functions represent recurrent patterns rather than isolated instances, only semantic distinctions occurring more than three times in the text have been included. For each identified function, one textual example has been provided. The particles are presented in alphabetical order within the two main categories of prepositions and conjunctions.

The findings reveal considerable semantic diversity among the prepositions used in *Ḥudūd al-ʿĀlam*. The preposition *az* (از), for example, performs eleven distinct functions. These include marking the temporal or spatial point of departure; expressing comparison or definition; indicating origin and source; denoting attribution; specifying the material or nature of something; introducing examples or instances; expressing cause; indicating a part or quantity taken from a whole; establishing a relationship between two elements in a construction that may also be expressed through the Persian ezafe construction; indicating opposition or contrast; and conveying the meanings of "according to" or "on the basis of."

The preposition *andar* (اندر) is used in six different senses, including spatial and temporal containment, reference to a subject or topic, purpose, measurement of area, and functions corresponding to the modern Persian prepositions *az* ("from") and *be/dar* ("to/in"). The particle *bā* (با) has four principal functions: marking an indirect object or complement, expressing instrumentality or mediation, denoting possession or ownership, and indicating accompaniment or association.

The preposition *bar* (بر) displays nine semantic functions. These include marking an indirect object with certain verbs; indicating a position on a surface; expressing agreement or conformity; identifying the language in which communication takes place; measuring distance through units of time or area; indicating direction or orientation; expressing classification or division; establishing mediation or dependency in constructions involving linking verbs; and

functioning in a sense equivalent to *az* (“from”). The preposition *be* (به) demonstrates particularly extensive semantic diversity, with fifteen distinct functions identified in the text. These include explanation or specification in the sense of “in terms of”; agreement and conformity; exchange and substitution; classification and inclusion; divisibility; the endpoint of a spatial or directional movement; cause; purpose and intention; temporal or spatial containment; instrumentality and mediation; manner or state; context and subject matter; the endpoint of a temporal or spatial limit in the sense of “until”; accompaniment; and a function equivalent to *az* (“from”).

Other prepositions also exhibit notable semantic variation. The particle *chon* (چون), when used as a preposition, expresses similarity and introduces examples or instances. The preposition *dar* (در) indicates spatial or temporal containment and, in certain contexts, the origin or essential nature of something. The particle *rā* (را), in addition to its function as a marker of definite direct objects, is used to express specification, to replace the ezafe construction in certain syntactic structures, and to indicate possession with the verb *budan* (“to be”). It also conveys contrast and, in various contexts, performs functions corresponding to *az* (“from”), *bā* (“with”), *barāye* (“for”), *be* (“to”), and *dar bāre-ye* (“about”).

The examination of conjunctions likewise reveals a range of semantic and syntactic functions. The conjunction *tā* (تا) is used to indicate a temporal endpoint, to express purpose or intention, and to introduce an explanation or clarification. The compound conjunction *chonān-ke* (چنان‌که) conveys a degree or measure of quality and may also introduce confirmation supported by a preceding statement. The conjunction *chon* (چون) is used both to express a condition and to indicate the time at which an action occurs. The compound form *chonān-ke* (چونان‌که) introduces examples, describes a state or degree of quality, and provides elaboration or explanation while presenting the information as corresponding to reality. The conjunction *ke* (که) performs several functions, including expressing cause and purpose, introducing explanations or interpretations, and marking the beginning of parenthetical clauses. Finally, the conjunction *va* (و) is used both to prepare the ground for the beginning of a statement and to coordinate words or clauses of equal syntactic status.

The results demonstrate that semantic diversity is a significant linguistic characteristic of *Ḥudūd al-ʿĀlam* and may be regarded as a stylistic feature of the work. The identification of fifteen distinct functions for *be*, eleven for *az*, and nine for *bar*, alongside the numerous functions observed in other particles, indicates that polysemy was already a productive feature of Persian grammatical structures in the fourth century AH. These findings suggest that the semantic capacities of linguistic units, including the smallest grammatical elements, were not limited in early Persian prose. Rather, Persian writers and proficient language users had already developed a considerable tendency to employ particles in multiple senses.

In conclusion, the findings of this study suggest that the semantic diversity of grammatical particles should be added to the stylistic characteristics previously identified in Persian prose of the fourth and fifth centuries AH. They also indicate that the relative simplicity of early Persian prose should not necessarily be equated with semantic uniformity or a restricted range of linguistic functions. Further comparative research into other early Persian texts may help clarify the extent to which the semantic use of particles distinguishes individual authors and different historical periods, thereby contributing to a more comprehensive understanding of the stylistic development of Persian prose.

پژوهش‌نامه نقد ادبی و بلاغت

شاپای الکترونیکی: ۷۶۲۷-۲۶۷۶

https://jalit.ut.ac.ir

انتشارات دانشگاه تهران

تنوع معنایی حروف، ویژگی سبکیِ کتاب *حدود العالم من المشرق الی المغرب*

لیلا کردبچه✉

استادیار فرهنگستان زبان و ادب فارسی. رایانامه: leilakordbache@gmail.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: علمی ــ پژوهشی

(۹۵-۷۱)

تاریخ دریافت:

۰۱ مهر ۱۴۰۵

تاریخ بازنگری:

۰۹ آبان ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش:

۱۰ آبان ۱۴۰۵

تاریخ انتشار:

۲۳ آبان ۱۴۰۵

چکیده

در مطالعات سبک‌شناسی، تمامی عناصرِ موجود در متن حائزِ اهمیت‌اند و در بررسی ساختار نحوی زبان، «حروف» اهمیتی کمتر از افعال، صفات، قیود، و ضمایر ندارند؛ به‌ویژه این‌که خود از زوایای گوناگونی چون مضاعف، ساده، و بسیط بودن، همچنین جابه‌جایی، حذف، قابلیت‌های ایجازی و تنوع معانی درخورِ تحلیل‌اند. بررسی «معانی حروف» می‌تواند با هدف شناخت بهتر ساختارهای نحوی در پیکرۀ زبان و به‌عنوان عاملی متمایزکننده در تشخیص سبک نوشتار صورت بگیرد، چراکه حروف در ساختمان دستوریِ زبان از اهمیتی ویژه برخوردارند و برخورد مؤلف با آن‌ها، همواره بخشی مهم از ویژگی‌های سبکی را تشکیل می‌دهد. از همین منظر لازم است برای شناخت سبک شخصی نویسندگان و نیز شناخت سبک‌های دوره‌ای، توجهی ویژه به کارکردهای معناییِ حروف داشته باشیم، برای پاسخ دادن به این پرسش‌ها که «آیا معناپذیریِ حروف نقشی در ایجاد سبکِ نوشتار دارد؟» و «آیا وجود چندمعنایی در کاربرد حروف در متون قدیمی، تأکیدِ پژوهشگران بر سادگی سبک دوره‌های آغازین را زیر سؤال نمی‌برد؟»، با این پیش‌فرض که بررسی متون قدیمی و استخراج و ثبت تنوع تفکیک‌های معناییِ حروف اضافه و ربط می‌تواند نشان‌دهندۀ تمایل نویسندگان به تعدد، تکثّر و پیچیدگیِ معناییِ حروف از همان دوره‌های آغازین نثر فارسی باشد. به همین منظور به بررسی کتاب *حدود العالم من المشرق الی المغرب*، به‌عنوان یکی از قدیمی‌ترین کتاب‌های نثر فارسی پرداخته‌ایم، تا تنوع معناییِ حروف را، در دوره‌ای که زبان فارسی دوران سادگی، بی‌پیرایگی و کاربرد واحدهای زبانیِ اغلب تک‌معنا را سپری می‌کرد و هنوز وارد دورۀ تکلف و چندمعنایی نشده بود، نشان دهیم.

کلیدواژه‌ها: سبک‌شناسی، ساختار نحوی، معانی حروف، حروف اضافه، حروف ربط، حدود العالم من المشرق الی المغرب

استناد کردبچه، لیلا (۱۴۰۴). تنوع معنایی حروف، ویژگی سبکیِ کتاب *حدود العالم من المشرق الی المغرب*. *پژوهش‌نامۀ نقد ادبی و بلاغت*، دورۀ ۱۴، ش ۴، زمستان ۱۴۰۴، پیاپی ۴۰ (۷۱-۹۵).

https://doi.org/10.22059/jlcr.2026.420322.2146

ناشر مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

© لیلا کردبچه

۱. مقدمه

نحو درمورد رابطهٔ واژه‌ها در جمله بحث می‌کند. کیفیتِ این روابط از آن جهت اهمیت دارد که نظمِ حاصل از آن‌ها، حاکی از انسجام و هدفمندی ذهن و فکر است و کشف این نظم، می‌تواند راهنمای شناساییِ ویژگی‌های سبکیِ صاحب‌اثر باشد.

در میان عناصرِ نحوی زبان فارسی، حروف، چه آن‌جاکه معرّفِ نقش‌های دستوری می‌شوند و چه آن‌جاکه تعقید و پیچیدگیِ معنایی را از یک عبارت یا جمله برطرف می‌کنند، همواره موردتوجه شاعران و نویسندگان فارسی‌زبان بوده است. نیز ظرفیتِ معناییِ چندگانهٔ حروف، امکان استفاده از مفاهیم متعددِ آن‌ها را پدید آورده و بررسی بسامد کاربردهای معناییِ حروف ـ اگرچه کمتر به آن توجه شده است ـ همواره یکی از مسیرهای شناسایی سبک‌های زبانی بوده است.

در این پژوهش، کاربست حروف اضافه و ربط را در معانی گوناگون، در کتاب *حدود العالم من المشرق الی المغرب* که از قدیمی‌ترین متون نثر فارسی است بررسی کرده‌ایم، با این پیش‌فرض که تنوع معانی حروف، پیش از آغاز دورهٔ تصنع و متکلف‌نویسی که همچنان غلبه با ساده‌نویسی بوده نیز موردتوجه فارسی‌نویسان بوده است.

حدود العالم من المشرق الی المغرب نخستین کتاب در موضوع جغرافیای عمومی است که به سال ۳۷۲، در روزگاری که اغلب کتاب‌ها در علوم مختلف به زبان عربی نوشته می‌شد، به زبان فارسی نگارش یافته است[۱]. نویسندهٔ *حدودالعالم* مشخص نیست و در نسخهٔ خطیِ این کتاب، نامِ مؤلفِ آن ذکر نشده است، اما به دلایلی احتمال می‌رود که ابن‌فریغون، نویسندهٔ *جوامع‌العلوم*، مؤلفِ این اثر نیز بوده است[۲]. این اثر که دقت در نام‌گذاریِ آن[۳]، نشان‌دهندهٔ دقت‌نظرِ مؤلف در ثبت اطلاعات دقیق جغرافیایی و تاریخی و اجتماعی است، نه یک متنِ صرفاً جغرافیایی، بلکه اثری است که ازلحاظ تاریخ اقتصادی و اجتماعی، سازمان‌های اداری و نهادهای مالی،

---

۱. در آن زمان به‌دلیل تشویق و حمایت خلفای عباسی و پادشاهان و امیران سلسله‌های نیمه‌مستقلی همچون غزنویان، آل‌بویه، آل‌زیار و... و همچنین حمایت و علم‌دوستی بسیاری از وزرای زمانه، اغلبِ علوم ازجمله طب، ریاضی، نجوم، فلسفه و جغرافیا رونق یافته و از آن‌جایی که زبان علمی آن زمان حتی در داخل ایران هم که جزئی از قلمرو وسیع‌تر اسلامی محسوب می‌شد عربی بود، اکثریتِ قریب‌به‌اتفاقِ منابع به این زبان نوشته می‌شد. در این میان *حدود العالم من المشرق الی المغرب* یک استثنا بود که به زبان فارسی نوشته شد (شیرین‌زبان‌آذر، ۱۳۹۷: ۳۵).

۲. مینورسکی در تعلیقات خود بر *حدودالعالم*، با مقایسهٔ سبک این کتاب و کتاب *جوامع‌العلوم* اثرِ ابن‌فریغون، به شباهتِ ذهنیِ دو مؤلف، شباهتِ ساختاری دو متن، و این‌که هر دو مؤلف کوشش کرده‌اند که تا حدِ امکان، موضوع موردبحثِ خود را با جدول تشریح، یا با نقشه‌ای که حاوی شرح مختصری از ربع جهان است قابل‌درک کنند می‌پردازد (مینورسکی، ۱۳۷۲: ۸۵) و پس از ذکرِ مقدماتی چند، درنهایت چنین نتیجه می‌گیرد که «تغییر زبان از عربی به فارسی، تمایل جدیدی بوده که به‌وسیلهٔ سامانیان تشویق می‌شده و جای تعجب نیست که نویسنده‌ای محلی که در اوایل قرن چهارم عربی‌اش را پرورش داده است، به پیروی از رسم جدید، اثر دیگرش را به فارسی نوشته باشد و شاید همین بدعت سبب شده باشد که تنها یک نسخه از *حدودالعالم* نوشته شود» (همان: ۸۶).

۳. نام این کتاب بدین سبب «*حدود العالم من المشرق الی المغرب*» است، که مؤلف حدود و سرحداتِ سرزمین‌ها را به‌ترتیب ازجهتِ مشرق شروع می‌کند و دیگر جهاتِ شمال، مغرب و جنوب را پس از آن می‌آورد. و حال آن‌که ترتیبِ این جهات در متون قدیمیِ جغرافیایی که به زبان عربی نوشته شده‌اند، مانند «*اعلاق النفیسه*» تألیفِ ابن‌رسته، «*المسالک والممالک*» تألیفِ ابن‌خردادبه، «*مسالک‌الممالک*» تألیفِ اصطخری (که همه هم‌دورهٔ *حدودالعالم* بوده‌اند) به گونه‌ای دیگر است (شیرین‌زبان‌آذر، ۱۳۹۷: ۳۷).

به‌خصوص امور مالیاتی بسیار درخور توجه است و به جزئیاتی چون اهمیتِ جاده‌ها و راه‌های بازرگانی، ابزار و لوازم جنگی و حتی اقتصاد نظامی، صنایع و صاحبان حرفه و فن، محصولات کشاورزی، معادن، پرورش حیوانات اهلی و... نیز پرداخته است.

نسخهٔ منحصربه‌فردِ *حدود العالم من المشرق الی المغرب*[1]، نخستین‌بار در سال ۱۳۱۰ توسط میرزا ابوالفضل گلپایگانی، مندرج در یک مجموعهٔ چهاربخشی[2] کشف شد. پس از آن نخست‌بار ولادیمیر بارتولد (Vasily Vladimirovich Bartold)، تاریخ‌نگار و خاورشناس روس آن را به‌صورت چاپ عکس در سال ۱۹۳۰ در لنینگراد، به‌وسیلهٔ آکادمی علوم در ۸۰۰ نسخه منتشر کرد. سپس مینورسکی، خاورشناس و ایران‌شناس روس و استاد دانشگاه لندن (۱۸۷۷ ـ ۱۹۶۶) برای استفادهٔ بیشترِ دانش‌پژوهان در سراسر جهان، در سال ۱۹۳۷ آن را با تفسیر مفصلی به زبان انگلیسی و همراه با استدراکات و تعلیقاتِ مفید در انتشارات اوقاف گیب (Gibb) به چاپ رساند. پس از آن سیدجلال‌الدین تهرانی این کتاب را یک‌بار در سال ۱۳۱۲ در مطبعهٔ مجلس شورا و یک‌بار در سال ۱۳۱۴ در گاهنامهٔ خود منتشر نمود. سپس این اثر به‌همت منوچهر ستوده، ایران‌شناس و جغرافی‌دان تاریخی و استاد دانشگاه تهران (۱۲۹۲ ـ ۱۳۹۵) بدون تعلیقاتِ مینورسکی در سال ۱۳۴۰ در انتشارات دانشگاه تهران و بارِ دیگر در سال ۱۳۶۱ در انتشارات طهوری انتشار یافت. چند سال بعد، در سال‌های ۱۹۵۵ تا ۱۹۶۶، مینورسکی مجدداً یادداشت‌هایی به تعلیقاتِ پیش‌نوشتهٔ *حدودالعالم* افزود که در چاپ بعدیِ ترجمهٔ انگلیسیِ این متن منتشر شد. سپس تعلیقات مینورسکی به‌وسیلهٔ خانم مینورسکی به روسی ترجمه و منتشر شد. پس از آن متن ترجمه‌شدهٔ مینورسکی در افغانستان، توسط میرحسین‌شاه، ادیب و مورخ و استاد دانشگاه کابل (۱۹۲۴د ـ ۲۰۲۰) به فارسی ترجمه و در سال ۱۳۴۲ در کابل چاپ شد. در سال ۱۳۷۲ نیز متن *حدود العالم من المشرق الی المغرب* با تصحیح و حواشی میرمریم احمدی و غلامرضا ورهرام، همراه با تعلیقات مینورسکی، مقدمهٔ بارتولد و ترجمهٔ میرحسین‌شاه، توسط دانشگاه الزهرا به دست چاپ سپرده شد.

در این پژوهش، متن *حدود العالم من المشرق الی المغرب*، به تصحیح منوچهر ستوده، چاپ دانشگاه تهران مدنظر قرار گرفته است.

حدودالعالم دایرةالمعارفی از قبایل، ادیان، راه‌ها و مسیرهای بازرگانی، ساختار و تشکیلات اداری و آداب و رسومِ سرزمین‌های قدیم است، که «از یک‌سو اطلاعاتِ جغرافیاییِ آن اهمیت فراوان دارد، ازسویی ازنظر اسلوب جغرافیانگاری به‌شکلی بسیار اصولی نگارش یافته و دارای ارزش خاص است و ازسویی دیگر ازحیثِ کاربرد کلمات، آواشناسیِ آن‌ها و ریشهٔ کلمات و نامِ قدیم کوه‌ها و دریاها و شهرها بسیار مهم است» (شهرستانی، ۱۳۶۲: ۸ ـ ۹). درمجموع این کتاب را

---

۱. نسخهٔ مذکور در سال ۶۵۶ به‌وسیلهٔ ابوالمؤید عبدالقیوم بن‌الحسین بن‌علی‌الفارسی استنساخ شده و ۳۹ برگ در اندازه‌های ۱۸ در ۲۸ سانتیمتر دارد و در هر صفحه ۲۳ سطر گنجانده شده است به خط نسخ و ثلث، بر کاغذ خانبالغ.

۲. مجموعهٔ چهاربخشیِ کشف‌شده توسطِ میرزا ابوالفضل گلپایگانی شاملِ رسالهٔ جغرافیاییِ *جهان‌نامه* تألیف محمدبن نجیب بکران، رسالهٔ مختصری دربارهٔ موسیقی تألیف استاد عجب‌الزمان محمدبن محمودبن محمد نیشابوری، *حدود العالم من المشرق الی المغرب* و دائرةالمعارف مشهور *جامع‌العلوم* تألیف فخرالدین رازی بوده است.

می‌توان علاوه‌بر اهمیت بالای آن در جغرافیا، گنجینه‌ای ارزشمند از اطلاعات تاریخ اجتماعی، جغرافیای سیاسی، قوم‌شناسی و زبان‌شناسی تاریخی دانست.

تا به امروز کهن‌ترین اثر فارسی دربارهٔ جغرافیا و ویژگی‌های اقلیمی و اجتماعیِ سرزمین‌ها، همین *حدودالعالم* است که به نثری کمابیش ساده نوشته شده است و پیداست که در این اثر، هنرنمایی‌هایی لفظی و زبان‌آوری‌های کلامیِ ادیبانه، منظورِ نظرِ مؤلف نبوده است و از این منظر که با متنی که هدفِ غاییِ آن پیام‌رسانی و ثبتِ آگاهی در موضوعی خاص است مواجهیم و نه اثری که در پیِ خلقِ زیباییِ کلامی است، می‌توانیم ادعا کنیم که با زبانی سروکار داریم که به منطقِ زبانیِ دورهٔ زیستِ مؤلف بسیار نزدیک است و کمترین فراروی را از زبانِ معیارِ دورهٔ خود دارد. از این منظر، بررسی ویژگی‌های زبانیِ این متن را حائزِ اهمیتی ویژه می‌دانیم.

مبحث معانی حروفِ اضافه و ربط در این پژوهش، مبتنی‌بر یافته‌هایی است که پس از بررسیِ سطربه‌سطرِ *حدودالعالم* استخراج شده است و لازم به ذکر است که حجم بسیار زیادِ داده‌ها اعم از حروف ربط (همپایگی و وابستگیِ ساده و مرکب) و اضافه (بسیط و مرکب) ما را بر آن داشت تا صرفاً اهمیتِ تنوع کاربست معناییِ حروف را سبک‌شناسیِ این متن بررسی کنیم و پرداختن به مباحثِ دیگر را به پژوهش‌هایی دیگر واگذاریم. همچنین برای جلوگیری از اطالهٔ کلام، به ذکرِ تنها یک شاهد برای هر تفکیکِ معنایی بسنده نمودیم، با این توضیح که هر تفکیکِ معناییِ بررسی و ثبت‌شده، دارای بسامدی بیش از سه بار کاربرد در متنِ *حدودالعالم* بوده است. و درنهایت، تقدّم و تأخّرِ حروف بررسی‌شده در هر گروهِ «حروف اضافه» و «حروف ربط» را نیز براساس ترتیبِ حروف الفبا سامان داده‌ایم.

۱. ۱. بیان مسئله و سؤالات تحقیق

در مطالعات سبک‌شناسی، تمامی عناصرِ موجود در متن حائزِ اهمیت‌اند و «حروف» نیز اهمیتی کمتر از افعال، صفات، قیود، و ضمایر ندارند؛ به‌ویژه این‌که حروف از زوایای گوناگون درخورِ تحلیل‌اند. به این منظور لازم است که حروف اضافه و ربط را از جهات مختلف مورد تحلیل و بررسی قرار دهیم تا نقش آن‌ها و ویژگی‌هایشان را در ایجاد سبک بهتر بشناسیم.

در این پژوهش در تلاشیم تا به برخی پرسش‌ها پاسخ دهیم:

۱. آیا حروف با این‌که در ساختار نحوی زبان فارسی، نه در زمرهٔ نقش‌های اصلی، بلکه نقش‌نما هستند، اهمیت و تأثیری در ایجادِ سبک نوشتار دارند؟

۲. علاوه‌بر ویژگی‌های ظاهریِ حروف همچون مضاعف، بسیط و مرکب بودن و نیز جابه‌جایی آن‌ها، آیا معناپذیری حروف نقشی در ایجاد سبک نوشتار دارد؟

۳. آیا اثبات وجودِ چندمعنایی در کاربرد حروف اضافه و ربط در نخستین دوره‌های سبکیِ نثر فارسی، می‌تواند ویژگی‌های برشمردهٔ پیشین را که تأکید بر سادگیِ سبک نوشتارِ آن دوره‌ها دارند، زیر سؤال ببرد؟

۱. ۲. اهداف و ضرورت تحقیق

در میان عناصرِ نحوی زبان فارسی، حروف علی‌رغم این‌که اجزائی کوچک و غیراصلی‌اند، اما دخل‌وتصرّف در شیوهٔ کاربستِ آن‌ها همواره مدنظر شاعران و نویسندگان فارسی‌زبان بوده است. نیز ظرفیت چندگانهٔ حروف در گسترهٔ معنا، امکان استفاده از مفاهیم متعددِ آن‌ها را پدید آورده و بررسی بسامد کاربردهای معناییِ حروف، همواره یکی از مسیرهای شناسایی سبک‌های زبانی بوده است. با این‌حال در پژوهش‌های سبک‌شناسانه، اغلب توجه چندانی به جایگاه حروف نشده است و با بی‌توجهی به ظرفیتِ معناییِ حروف، پیچیدگی‌های منتج از تنوعِ معانی حروف نادیده گرفته شده است.

۱. ۳. پیشینهٔ تحقیق

در حوزهٔ اهمیتِ حروف اضافه و ربط در تشخیص سبک‌های شخصی یا دوره‌ای در زبان فارسی، آن‌طور که بایستهٔ این عناصرِ نحویِ مهم بوده، پژوهشی جدی صورت نگرفته است و در مواردی هم که حروف اضافه و ربط را به‌عنوانِ شاخصه‌هایی در تعیینِ نوعِ سبک موردتوجه قرار داده‌اند، اغلب به ترکیب‌پذیریِ آن‌ها، تغییراتِ آواییِ آن‌ها، موقعیتِ مکانیِ آن‌ها و مضاعف بودنِ آن‌ها پرداخته‌اند و به تکثّرِ معناییِ حروف کمتر توجه شده است؛ رویکردی که در کتاب *سبک‌شناسی* محمدتقی بهار (۱۳۲۱) تا حدودی موردتوجه قرار گرفته بود و انتظار می‌رفت که پس از آن کتاب، در پژوهش‌های سبک‌شناسانهٔ بعدی با جدیتِ بیشتری پی گرفته شود، و نشد؛ چنان‌که در کتاب *فن نثر در ادب فارسی* اثر حسین خطیبی (۱۳۷۵)، کتاب *ویژگی‌های نحوی زبان فارسی در نثر قرن پنجم و ششم هجری* اثر مهین صدیقیان و پرویز خانلری (۱۳۸۳) و حتی در کتاب‌های *کلیات سبک‌شناسی*، *سبک‌شناسیِ نثر*، و *سبک‌شناسی نظم* اثر سیروس شمیسا (همگی ۱۳۷۶ به‌بعد) و برخی آثار پژوهشیِ سبک‌شناسانهٔ دیگر، توجه چندانی به اهمیتِ مبحث حروف در تشخیص سبک نشده است و آن‌جا که به حروف پرداخته‌اند نیز مبحثِ «معانیِ حروف» را کمتر موردتوجه قرار داده‌اند، مگر در مواردی که به‌اختصار به معانی حرف «را» پرداخته‌اند، درحالی که بررسیِ کارکردِ معناییِ حروفِ اضافه و ربط در متونِ نظم و نثرِ فارسی (به‌ویژه متونِ نثر که در آن‌ها عاملِ اجبارِ وزنِ عروضی تأثیری در تغییراتِ نحوی ندارد)، در تشخیصِ سبک‌های شخصی و نیز سبکِ نگارشِ دوره‌های گوناگون بسیار راهگشاست.

درنهایت باید اذعان داشت که تاکنون به این منظور که برای حروف، جایگاهی مشخص در علم سبک‌شناسی قائل شده و به اهمیت این واحدهای زبانی کوچک در شناسایی سبک‌های ادبی پرداخته باشند، تحقیق و پژوهشِ چندانی صورت نگرفته است و لازم به‌نظر می‌رسد که امهاتِ متونِ فارسی در هر دوره، ازمنظرِ کارکردِ معناییِ حروف اضافه و ربط بررسی شده و نتیجهٔ به‌دست‌آمده، به‌عنوانِ یک مشخصهٔ سبکیِ مهم موردتوجه قرار گیرد.

اما پیشینهٔ تحقیق دربارهٔ حروف و به‌طور مشخص معانیِ حروف، به مطالبی مختصر در *دستورنامه* محمدجواد مشکور (۱۳۳۸) می‌رسد که شاملِ پرداختن به پنج حرفِ اضافهٔ «به/ از/ با/ بر/ در» و چهار حرف ربط «تا/ که/ چه/ و»، در حدِ نام‌گذاری برای چند تفکیکِ معناییِ محدو، و

آوردنِ یک مثال برای هر معناست. اما پس از آن به تحقیقات گسترده و متمرکز علی‌اشرف صادقی در باب حروف در رسالهٔ دکتری او در سال ۱۳۴۶ می‌رسیم که در سال‌های بعد طی مقالاتی با عناوینِ «نظریهٔ زبان‌شناسی آندره مارتینه و زبان فارسی» (۱۳۴۸)، «را در زبان فارسی امروز» (۱۳۴۹) و «حروف اضافه در فارسی معاصر» (۱۳۴۹) به چاپ رسیده است. و در ادامه، *دستور امروز* از خسرو فرشیدورد (۱۳۴۸)، *دستور زبان فارسی* از خلیل خطیب‌رهبر (۱۳۷۲)، *دستور زبان پنج‌استاد* از عبدالعظیم قریب و دیگران (۱۳۷۳)، *دستور زبان فارسی* از تقی وحیدیان‌کامیار (۱۳۸۱)، *دستور تاریخی زبان فارسی* از پرویز خانلری (۱۳۸۲)، *دستور زبان فارسی* از امید طبیب‌زاده (۱۳۹۱)، *دستور زبان فارسی ویژهٔ دوره‌های کاردانی و کارشناسی پیوسته و ناپیوستهٔ آموزش زبان و ادبیات فارسی* تألیفِ علی‌محمد حق‌شناس و همکاران (۱۳۸۵) و اغلب کتاب‌های مربوط به دستور زبان فارسی، کتاب‌هایی ارزشمند و راهگشا در این حوزه‌اند که برخی کمتر و برخی بیشتر، مباحثِ مربوط به حروف را نیز مدنظر قرار داده‌اند.

همچنین باید به مقالات ارزشمند محمد دبیرمقدم دربارهٔ حروف، همچون «پیرامون را در زبان فارسی» در مجموعه مقالات *پژوهش‌های زبان‌شناختی فارسی* (۱۳۸۴) اشاره کرد.

از منظری دیگر نیز می‌توان به برخی پژوهش‌های دیگر در این عرصه رسید؛ چنان‌که در کتاب *ساختار زبان شعر امروز* تألیف مصطفی علیپور (۱۳۷۸)، برخی قاعده‌کاهی‌ها در دو حوزهٔ مجزای نوآوری و کهن‌گرایی بررسی، و در بخش کهن‌گرایی به کاربرد چند صورتِ کهن در حوزهٔ حروف نیز پرداخته شده است، در کتاب *گونه‌های نوآوری* تألیف کاووس حسن‌لی (۱۳۸۳) درکنار بحث دربارهٔ برخی نوآوری‌های زبانی در شعر معاصر، باستان‌گرایی نیز در حوزهٔ واژه‌ها و برخی حروف بررسی شده است و در کتاب سه‌جلدیِ *زبان شعر امروز* به‌قلمِ نگارنده (۱۳۹۵)، بخش‌هایی به حروف، کهن‌گرایی در کاربرد حروف، جابه‌جاییِ حروف، و معانی حروف اختصاص یافته است.

نیز باید به مقالات مستقلی دربارهٔ کهن‌گرایی در اشعار چند شاعر معاصر اشاره کرد؛ مانند مقاله‌های «آشنایی‌زدایی و هنجارگریزی در اشعار نیمایی اخوان‌ثالث» (۱۳۸۴) از فاطمه مدرسی، «باستان‌گرایی در شعر حمید مصدق» (۱۳۸۶) از فاطمه مدرسی و امید یاسینی، «رویکرد کهن‌گرایانه به اشعار م. سرشک» (۱۳۸۸) از فاطمه مدرسی و محمد بامدادی و غیره، که در اغلبِ آن‌ها اشاره‌ای مختصر نیز به کاربست برخی حروف کهن و حوزه‌های معناییِ آن‌ها شده است.

در ادامه همچنین باید به پایان‌نامه‌ها و رساله‌هایی که در موضوع حروف به رشتهٔ تحریر درآمده‌اند اشاره کرد؛ همچون «معنای حروف ربط همپایگی در زبان روسی و مقایسهٔ آن‌ها با زبان فارسی/ الهام محتشمی/ دانشگاه تهران» (۱۳۹۰)، «بررسی حروف ربط در زبان روسی و مقایسهٔ آن با حرف که در زبان فارسی/ سبینه حدادی/ دانشگاه تهران» (۱۳۹۰)، «دستورشدگی حروف اضافه در زبان فارسی/ مرضیه بیگدلی‌سلطانی/ دانشگاه تهران» (۱۳۹۶)، «بررسی کاربرد حروف اضافه در شاهنامهٔ فردوسی و مقایسهٔ آن با حروف اضافهٔ پهلوی/ فاطمه قلیچ‌خانی/ دانشگاه تهران» (۱۳۹۹) و...

غیر از این‌ها، مراجعه به فرهنگ‌های لغت همچون *لغتنامهٔ دهخدا*، *فرهنگ سخن*، *فرهنگ معین* و... با این‌که به تمامیِ تفکیک‌های معناییِ حروف نپرداخته‌اند، همواره راهگشا بوده است. در این میان اما، اثرِ در دستِ تألیفِ *فرهنگِ جامع زبان فارسی* که در دستور کارِ گروه فرهنگ‌نویسیِ فرهنگستان زبان و ادب فارسی قرار دارد، با توجه به رویکرد و شیوهٔ کارِ آن، در سال‌های آتی می‌تواند به‌عنوان اثری جامع برای معرفیِ تمامیِ جنبه‌ها و تفکیک‌های معناییِ واژگان زبان فارسی در تمامیِ دوره‌های تاریخی، تفکیک‌های معناییِ تمام حروفِ زبان فارسی را نیز در تمامیِ دوره‌ها پیش چشم بگذارد.

با این‌حال در میان تمامیِ آثارِ نام‌برده، تنها در *دستور امروز* اثر خسرو فرشیدورد و *دستور زبان فارسی* اثر خلیل خطیب‌رهبر به‌طور گسترده به گسترهٔ معناییِ حروف پرداخته شده است و در دیگر آثار، اشاره‌هایی مختصر و گذرا به برخی جنبه‌های معناییِ برخی حروف می‌بینیم.

امید می‌رود که بررسی معانی حروف در این پژوهش و پژوهش‌های آتی، مقدمه‌ای بر توجهِ ویژه به کاربردهای نحوی و معناییِ حروف در متون نظم و نثر فارسی و متعاقباً مقدمه‌ای بر تألیف و تدوین اثری جامع در این عرصه باشد؛ گامی که برای بررسیِ سبک‌های زبانی بسیار مؤثر خواهد بود.

۲. بحث و یافته‌های تحقیق

۲. ۱. حروف

حروف اعم از حروف اضافه، حروف ربط، شبه‌حرف‌ها و نشانه‌ها، کلماتی‌اند که همراهِ (پیش، پس، پیش‌وپس) اسم یا هرچه جانشینِ اسم باشد می‌آیند تا تعلق و وابستگیِ اسم را به کلمهٔ دیگر نشان دهند. نیز در ساختمان جمله سبب برقراری وابستگیِ عناصر زبان به یکدیگر می‌شوند و در این پیوستگی، نمایهٔ نقش اجزای جمله می‌گردند. به‌عبارت دیگر، نقش‌نماها بی‌آن‌که نقش بپذیرند، نقش می‌سازند و عدم نقش‌پذیری آن‌ها به نداشتنِ معنا و مفهومِ فردی‌شان ارتباط می‌یابد؛ چراکه همهٔ عناصر زبان در ساختمان فردی خود دارای مفهوم‌اند و هنگامی که در یک مجموعهٔ به‌هم‌پیوستهٔ کارکردی قرار می‌گیرند، متناسب با معنایشان، موقعیت و جایگاهی را می‌پذیرند. به‌طور کلی «مقصود از حروف، کلمات یا الفاظی است که به‌تنهایی معانیِ مقنعی از آن‌ها مفهوم نمی‌شود و بیشتر بین دو کلمه یا دو جمله را ربط و اتصال می‌دهند، یا آن‌که بعضی از آن‌ها نسبتِ یک کلمه را با کلمهٔ دیگر معیّن می‌کنند» (همایون‌فرخ، بی‌تا: ۶۸۸) و اهمیت و تنوع آن‌ها، جایگاهشان را در دستور زبان فارسی نشان می‌دهد.

برخی از دستورنویسان تمام حروف را کلمات دستوری یا نقش‌نما می‌نامند و معتقدند که شناختن برخی از آن‌ها به‌عنوان حرف نشانه، مغایر با نظر زبان‌شناسان قدیم و جدید است (فرشیدورد، ۱۳۴۸: ۴۴۷). حروف اضافه و حروف ربط در اصطلاح آندره مارتینه (André Martinet) زبان‌شناس فرانسوی نیز نقش‌نما (indicateurde fonction یا fonctionnel) خوانده می‌شوند. «نقش‌نما در نظر مارتینه، یعنی هر تک‌واژ یا کلمه یا گروهی که برای نشان دادن نقش و رابطهٔ

جزئی ازجمله با خودِ جمله یا هستهٔ مرکزیِ آن یعنی محمول یا مسند و یا با هر جزء دیگری به‌کار می‌رود» (صادقی، ۱۳۴۸: ۱۴۶).

حروف درصورتی که حرف اضافه باشند، «کلماتی‌اند که نسبتِ میان دو کلمه را بیان می‌کنند و مابعدِ خود را متمم کلمهٔ دیگر قرار می‌دهند؛ چنان‌که معنی کلمهٔ نخستین، بدون ذکر کلمهٔ دوم ناتمام باشد» (قریب و دیگران، ۱۳۷۳: ۲۳۴)، یعنی «کلماتی‌اند که معنی مستقلی ندارند، اما کلمه یا عبارتی را به یکی از اجزای جمله می‌پیوندند و عبارت یا کلمه‌ای را که اسم یا ضمیر است، متممِ اسم یا صفت یا فعل قرار می‌دهند و بیشتر برای ساختنِ متممِ فعل به‌کار می‌روند» (خانلری، ۱۳۸۲: ۷۵). و درصورتی که حرف ربط باشند، «کلماتی‌اند که دو کلمهٔ همگون یا دو عبارت یا دو جمله را به‌هم می‌پیوندند و آن‌ها را هم‌پایه و هم‌نقش می‌سازند و یا جمله‌ای را به جملهٔ دیگر می‌پیوندند و دومی را وابستهٔ اولی قرار می‌دهند» (قریب و دیگران، ۱۳۷۳: ۲۳۶).

نقش‌نماها به‌عنوان یکی از وابسته‌های معنایی در ساختمان جمله، نقشی بسیار مهم و تعیین‌کننده در نقش‌مندیِ دیگر ارکان ایفا می‌کنند و عدم شناخت درست آن‌ها و کاربرد غلط‌شان، بی‌تردید زبان را فاقد هرگونه معماریِ صحیح و قابلیتِ رسانگیِ دقیق می‌سازد و بالعکس، شناخت دقیقِ کارایی و توانمندی نقش‌نماها و استفادهٔ به‌جا و هنرمندانه از آن‌ها می‌تواند سخن را تعالی ببخشد.

۲. ۲. انواع حروف

حروف ساده تنها شامل یک‌تک‌واژ هستند و به اجزای کوچک‌تری قابل‌تجزیه نمی‌باشند و یک فهرستِ بسته را تشکیل می‌دهند. اما حروف مرکب واژه‌هایی‌اند که دارای ساختِ درونی‌اند، یعنی از دو یا سه واژهٔ دیگر ساخته شده‌اند، ضمن این‌که فهرست حروف مرکب بسته نیست و امکانِ افزودن به شمارِ آن‌ها همچنان وجود دارد.

حروف داری اقسامی‌اند:

الف) حرف اضافه که با اسم به‌کار می‌رود و از آن جهت که نقش اسم را در جمله مشخص می‌کند، نقش‌نما خوانده می‌شود، از منظر ساختمان به دو گروهِ ساده و مرکب تقسیم می‌شود. حروف اضافهٔ ساده، تک‌جزئی هستند مانند «در»، «به»، «با»، «جز»، و حروف اضافهٔ مرکب، ترکیبی از اجزای ترکیب‌پذیرند، همچون ترکیبِ «حرف اضافه + اسم + ـِ» مانند «ازجهتِ»، «برخلافِ»، «به‌دنبالِ»، ترکیبِ «اسم + حرف اضافه» مانند «افزون بر»، «نسبت به»، «بنا به» و... نیز «حروف اضافهٔ بسیط(/ساده)، فقط از یک واژه ساخته می‌شوند و فهرست آن محدود و بدون‌تغییر است» (حق‌شناس و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۶۰)، اما در مقایسه با حروف اضافهٔ مرکب که تعداد و تنوع بیشتری دارند، کارکردهای معناییِ بسیار بیشتر و قابل‌توجه‌تری را به نمایش می‌گذارند.

ب) حرف ربط به کلماتی اطلاق می‌شود که دو یا چند گروهِ کوچک را به‌هم پیوند می‌دهند و یک گروه هم‌پایهٔ بزرگ‌تر را پدید می‌آورند (طبیب‌زاده، ۱۳۹۱: ۳۱۹) و ازمنظر شیوهٔ کارکرد به دو گروهِ همپایگی و وابستگی تقسیم می‌شوند. حروف ربط همپایگی حروفی هستند که دو کلمه یا دو جمله را به‌هم می‌پیوندند بدون آن‌که بین آن‌ها رابطهٔ وابستگی باشد، مانند «علی و احمد

رفتند»، و حروف ربط وابستگی حروفی هستند که جملهٔ پیرو را به پایه وابسته می‌سازند و در جمله‌های مرکبی به‌کار می‌روند که از دو یا چند جزء تشکیل شده است، مانند «اگر درس بخوانی موفق می‌شوی» و بر دو نوعِ ساده مانندِ «اگر»، «که»، «چون»، «تا» و...، و مرکب مانندِ «این‌که»، «اگرچه»، «از وقتی که» و... هستند (وفایی، ۱۳۹۱: ۱۱۸) و نوعِ مرکبِ آن‌ها نیز خود به دو دستهٔ پیوسته مانندِ «این‌که»، «اگرچه»، «از وقتی‌که» و... و گسسته مانندِ «نه...نه»، «هم...هم» و... تقسیم می‌شود (طبیب‌زاده، ۱۳۹۱: ۳۲۰).

حروف اضافه و حروف ربط، نظر به عملی که انجام می‌دهند، درواقع با هم تفاوتی ندارند؛ جز آن‌که حروف اضافه بر سر اسم و گروه اسمی درمی‌آیند ولی حروف ربط بر جمله داخل می‌شوند. به همین علت «ساختمان حروف اضافه و حروف ربط در اکثر زبان‌ها به‌هم شبیه است و حتی در بعضی از زبان‌ها ساختمانِ آن‌ها ازنظر صوری هیچ‌گونه اختلافی با هم ندارد» (صادقی، ۱۳۴۹الف: ۴۴۱)، اما دقت در کارکردهای آن‌ها، تفاوت معنایی و ساختاری‌شان را آشکار می‌سازد.

اگرچه پرداختن به جنبه‌های گوناگونِ کارکرد حروف و نیز بررسی ساختمان آن‌ها حائز اهمیت بسیار است، آن‌چه در این پژوهش موردتوجه قرار گرفته، تنها معناشناسیِ حروف است که درنتیجه منجر به درک و دریافت مفهومِ نهایی یک جمله یا عبارت می‌شود.

۲. ۳. اهمیت معانی حروف در شناخت سبک نگارشِ *حدود العالم من المشرق الی المغرب*

حروف، اعم از حروف اضافه و ربط، با این‌که در شمار واحدهای زبانیِ کوچک‌اند، از اهمیتی ویژه در زبان برخوردارند، چراکه:

۱ـ «نقش‌نما» هستند و تعیین‌کنندهٔ وظیفهٔ دستوری کلمات؛ یعنی نمایندهٔ نقشِ نحویِ مدخولِ خود می‌باشند، چنان‌که برخی حروف اضافه، مفعول غیرصریح را نشان می‌دهند؛ برای مثال: «فوری نامِ قومی است هم از خرخیز... و با دیگر خرخیزیان نیامیزند.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۸۰)

۲ـ «معنی‌نما» هستند؛ یعنی بیان‌گر معنی غیرمستقل‌اند و مراد از عدم استقلالِ معنی آن است که «معنی را از خودِ کلمه، به‌تنهایی نمی‌توان فهمید، بلکه مدخولِ کلمه را نیز باید بر آن افزود؛ چنان‌که مثلاً حروف اضافه، به‌تنهایی چیزی را افاده نمی‌کنند و وقتی معنی فهمیده می‌شود که مفعول غیرصریحِ آن‌ها آورده شود» (خیامپور، ۱۳۸۲: ۱۰۳). چنان‌که در موارد بسیار، کشف مفهوم غایی جمله، منوط به معناشناسی حرف است؛ برای مثال، امکان درک این سطر به‌آسانی صورت نمی‌پذیرد، مگر این‌که بدانیم که حرف «اندر» در معنیِ «دربارهٔ/ درموردِ/ دربابِ» به‌کار رفته است: «سخن اندر نهادِ زمین از آبادانی و ویرانیِ وی.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۸)

۳ـ «نمایندهٔ معنی» هستند؛ یعنی گاه با اعجاز و زیباییِ هرچه تمام‌تر، جایگزینِ یک عبارتِ محذوف می‌شوند، امکان صرفه‌جویی و اقتصاد زبانی را ـ خصوصاً در نظم ـ به‌وجود می‌آورند و درنهایت به ایجاز و تراش‌خوردگی زبان می‌انجامند (کردبچه و دیگران، ۱۳۹۴: ۷۲). برای مثال در این نمونه، حرف «تا» کمک به حذف عباراتی نظیر «به این منظور که»، «به این قصد که»، «با این هدف که» کرده است: «هر مردی که کنیزکی را دوست گیرد... به برِ پدرِ کنیزک کس فرستد تا او را به زنی به وی دهد.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۱۴۷)

«ضرورت کاربردهای این‌چنینیِ حروف و به خدمت گرفتنِ آن‌ها در حوزۀ معنا جهت موجز شدن و درنتیجه فصاحت کلام در میان شاعران و نویسندگانِ قدیم اهمیت بسیاری داشته و همواره یکی از عوامل تأثیرگذار بر شیواییِ زبان فارسی، گستردگی مفاهیمی است که به‌گونۀ اختصار در دل حروف اضافه و ربط پنهان است» (کردبچه و دیگران، ۱۳۹۴: ۷۳).

با این‌حال در آثار پژوهشی که به سبک‌شناسی متون فارسی پرداخته‌اند، آن‌طور که شایسته و بایستۀ مبحث حروف اضافه و ربط بوده، توجهی به این عناصر نحویِ مهم نشده است؛ رویکردی که بررسیِ سبک‌شناسانۀ متونِ نثرِ هم‌دوره با *حدود العالم من المشرق الی المغرب* را نیز شامل شده است.

بهار دربارۀ ویژگی‌های سبکیِ *حدود العالم من المشرق الی المغرب*، به کم بودنِ لغاتِ عربیِ آن، عدم کاربرد کلمات تنوین‌دار، و نیاوردنِ جملات عربی، مگر ذکرِ آیه‌ای از قرآن یا ثبتِ جمله‌ای که بر بنایی نوشته شده، اشاره کرده است (بهار، ۱۳۲۱/ ج۲: ۳۸۳). شمیسا در *سبک‌شناسی نثر* ذکر می‌کند که نثر این کتاب کهن و اصیل و دست‌نخورده است و لغات و ترکیبات پارسیِ کتاب چشمگیر است، چنان‌که به‌جای «مقدمه»، «گشایش» و به‌جای «شرح و بیان»، «پیدا کردن» گفته و «پادشایی» را به‌معنیِ «مملکت و قلمرو» به‌کار برده است (شمیسا، ۱۴۰۰: ۳۶). احمدی و ورهرام در مقدمه‌ای که بر تعلیقات مینورسکی بر *حدودالعالم* نوشته‌اند اشاره کرده‌اند که: شیوه و سبک نگارش در قرن چهارم هجری‌قمری که زمان تألیف *حدودالعالم* است، در تاریخ ادب فارسی شیوه‌ای خاص است؛ واژه‌ها و اصطلاحات فارسی قدیم و کوشش در رعایت سبک متداول عصر سامانی و نیز املای کلمات، روش ویژۀ خود را دارد. واژه‌هایی مانند «کی» به‌جای «که»، «کاندر» به‌جای «که اندر»، «پیذا» به‌جای «پیدا»، «آباذان» به‌جای «آبادان»، «آنچ» به‌جای «آن‌چه»، «آنک» به‌جای «آن‌که» و غیره به‌کار رفته است (احمدی و ورهرام، ۱۳۷۲: چهارده). و گنادبادی نثر این کتاب را از نوعِ نثر علمیِ ساده و روان و شیوای عصر سامانیان و دیگر سلسله‌های هم‌زمان و پس از آن می‌داند و در ادامه می‌نویسد: «ازنظر اسلوب جمله‌بندی دارای جمله‌های کوتاهِ خالی از تعقید است که گاه فعل، مکرر می‌آید و گاه نیز بر اجزای جمله مقدم می‌شود... ازنظر شیوۀ برگزیدن کلمه‌ها با این‌که بیشتر کلمه‌های پارسی را برمی‌گزیند، تعصبی در این اسلوب نشان نمی‌دهد و به‌خصوص در کلمه‌های مرکب همان خصوصیت‌هایی را که در روش ترکیب کلمه‌های پارسی به‌کار می‌بندد، دربارۀ کلمه‌های بیگانه هم اجرا می‌کند تا بدان رنگ پارسی ببخشد» (گنابادی، ۱۳۴۲: ۵۵۷ و ۵۵۸) و در ادامه به ترکیب‌پذیری کلمات، تصرف در کلمه‌های تازی، عدم کاربرد کلمات تنوین‌دار، برخی ویژگی‌های رسم‌الخطی و... می‌پردازد (همان: ۵۵۸) و همچون دیگر آثارِ نام‌برده، توجهی به مختصات حروف نمی‌کند.

چنان‌که پیداست، در هیچ‌یک از تأملاتِ سبک‌شناسانه بر *حدود العالم من المشرق الی المغرب*، توجهی به مسألۀ حروف و معانی حروف نشده است و باید اذعان داشت که این مسأله، تنها شامل این متن نیست، بلکه اساساً گریبان مطالعات سبک‌شناسانۀ متون نظم و نثر فارسی را گرفته است. چنان‌که:

بهار در *سبک‌شناسی*، آن‌جا که به ویژگی‌های سبکیِ کتاب‌های هم‌دورهٔ *حدودالعالم*اند می‌پردازد، در تفاوتِ نثرِ پهلوی و نثر مرسل، به برخی اختلافاتِ آوایی و سپس بررسیِ اختلافاتِ صرفی و نحوی، صرفِ ماضی مطلق با استاتن، ماضی‌های شرطی و تمنایی، ماضی‌های مجهول، فعل وصفی، فعل‌های سماعی و قیاسی، افعال غریب، افعال منسوخه، افعال مقاربه، حرکاتِ قبل از ضمایر، علامت جمع، علامت نفی و نهی، علامت اضافه، ضمایر، پیشوندها و پسوندها پرداخته و پس از آن به مبحثِ حروف و معانیِ آن ورود کرده، و به انواع حرف «بـ» (بهار، ۱۳۲۱/ ج۲: ۳۸۳)، برخی تفکیک‌های معناییِ حرفِ «با» (همان: ۳۸۷)، «از» (همان: ۳۹۰)، «تا» (همان: ۳۹۳)، «چون» (همان: ۳۹۷)، «اگر» (همان: ۳۹۶) و سپس به «را»های زائد (همان: ۳۹۸) پرداخته است. و این مفصل‌ترین پژوهش دربارهٔ مبحثِ معانی حروف در سبک‌شناسیِ متونِ نثر است.

خطیبی در *فن نثر در ادب فارسی*، هنگامِ بررسیِ ویژگی‌های سبکیِ متونِ نثرِ هم‌دوره با *حدودالعالم*، پس از اشاره به استعمال مفرداتِ فارسی بیش از عربی، به‌کار نبردنِ سجع، کمتر دیده شدنِ روشِ جمله‌بندیِ عربی، کاربرد شیوهٔ ایجاز و مساوات و... آن‌جا که به استعمالِ پاره‌ای نکات و ضوابط دستوری به شیوه‌ای خاص می‌پردازد، به کاربردِ «اندر» به‌جای «در» اشاره می‌کند و از مبحث حروف می‌گذرد (خطیبی، ۱۳۷۵: ۱۳۵ ـ ۱۳۳).

شمیسا در *کلیات سبک‌شناسی*، درکنارِ برشمردنِ مختصات سبکیِ بی‌شمار در دوره‌های گوناگون، در مبحثِ حروف، تنها به دو شیوهٔ «آوردنِ دو حرفِ اضافه پس و پیش از متمم» و «صرفه‌جویی در آوردنِ را» بسنده می‌کند (شمیسا، ۱۳۸۶: ۲۱۹) و به‌طور مشخص در *سبک‌شناسیِ نثر*، در معرفیِ ویژگی‌های سبکیِ متونِ هم‌دورهٔ *حدودالعالم*، نثرِ این دوره را نثری بی‌تکلف و غیرمقیّد به صنایع و فنونِ تزئینیِ کلام معرفی می‌کند که درحقیقت صورت مکتوب زبان گفتاری است، بدون عنایت به هنرورزی‌های ادبی (شمیسا، ۱۴۰۰: ۲۹). و در ادامه به تکرارِ واژه و عبارت، کوتاهی جملات، عدم التفات به سجع و موازنه، تعیینِ تقریبیِ درصدِ کلمات فارسی و عربی، شیوهٔ جمع بستنِ کلمات، کاربرد یاء مصدری، اسم نکره، ضمایر، افعال پیشوندی، استفاده از مضارع اخباری به‌جای مضارع التزامی، استفاده از قید نفی، استفاده از «دُدیگر» و «سه‌دیگر»، استفاده از صیغهٔ مضارعِ «بودن» و... می‌پردازد و درنهایت درمورد حروف، به مباحثی چون «استعمالِ حروف اضافهٔ مضاعف»، مختصری دربارهٔ «معانی حرف را»، «راءِ زائد»، «کاربردِ اندر به‌جای در» و «کاربردِ هم‌زمانِ دو گونهٔ که و کی» اکتفا می‌کند (همان: ۳۴ ـ ۴۵).

حال آن‌که بررسیِ حتی مختصرِ کارکردِ معناییِ حروفِ اضافه و ربط در متونِ نثرِ این دوره، اهمیتِ تنوعِ معناییِ حروف را در تشخیصِ سبک نگارشِ این دوره گوشزد می‌کند، مضاف‌بر این‌که یادآور می‌شود که چندمعنایی که به‌نظر می‌رسد از مختصاتِ سبکیِ دوره‌های بعد بوده است، در دورهٔ سبک مرسل نیز که آن را به صراحت، سادگی، تک‌معنایی، و فصاحت می‌شناسیم، جریان داشته است.

بر این مبنا به‌نظر می‌رسد لازم است امهاتِ متونِ فارسی را در هر دوره، ازمنظرِ نوعِ برخوردِ معناییِ مؤلف با حروف اضافه و ربط بررسی کنیم تا درنهایت، معنی‌شناسیِ حروف را به‌عنوانِ یک مشخصهٔ سبکیِ مهم به اثبات برسانیم.

۲. ۴. گسترهٔ معانی حروف اضافه در حدود العالم من المشرق الی المغرب

۲. ۴. ۱. از / az

۱. ابتدای غایت: بر آغاز مکان و زمان دلالت می‌کند (قریب و دیگران، ۱۳۷۳: ۷۰)، نقطهٔ عزیمت را نشان می‌دهد (صادقی، ۱۳۴۹الف: ۴۴۴)، شروع و دور شدن و جدا شدن از جایی یا چیزی را می‌رسانَد (صادقی، ۱۳۴۹الف: ۴۵۳) و برای نشان دادنِ مبداء و خاستگاهِ رویدادی به‌کار می‌رود، مقابلِ «تا» در معنای انتهای غایت.

ـ برای نشان دادن ابتدای زمان: «آغاز کردیم این کتاب را اندر صفتِ زمین در سالِ سیصد و هفتاد و دو از هجرتِ پیغمبر.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۷)

ـ برای نشان دادن ابتدای مکان: «پیدا کردیم همه رودها که اندر جهان است بزرگ، از آن‌جا که پیدا شود تا آن‌جا که اندر دریا افتد.» (همان: ۸)

۲. تعریف: در وقت قیاس دو چیز، طرف دومِ سنجش را می‌شناسانَد (خطیب‌رهبر، ۱۳۷۲: ۵۲) و معمولاً همراه صفت تفضیلی می‌آید، مترادفِ «در مقایسه با»، «نسبت به»: «اندر همه جهان کنیسه‌ای از آن بزرگ‌تر و آبادان‌تر و عجب‌تر نیست.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۱۵۷)

۳. منشاء را نشان می‌دهد و برای بیان مأخذ چیزی به‌کار می‌رود، مترادفِ «از محلِ»: «ری شهری است عظیم و آبادان و... آب‌های ایشان از کاریز است.» (همان: ۱۴۲)

۴. انتساب: منشاء و اصل را نشان می‌دهد (صادقی، ۱۳۴۹الف: ۴۵۵) و برای بیان انتساب و تعلق به کسی یا فرقه‌ای یا جایی به‌کار می‌رود، مترادفِ «متعلق به»: «ری شهری است عظیم و آبادان... و محمّدِ زکریایِ بِچِشک از آن‌جا بود.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۱۴۲)

۵. تبیین جنس: بر گونه و جنسِ چیزی دلالت می‌کند (قریب و دیگران، ۱۳۷۳: ۶۹) و ماده‌ای را که چیزی از آن ساخته شده است نشان می‌دهد (صادقی، ۱۳۴۹الف: ۴۵۵)، مترادفِ «از جنسِ»: «قصرِ شیرین دِهی است بزرگ و باره‌ای دارد از سنگ.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۱۵۳)

۶. برای بیان دو یا چند مثال از چیزی به‌کار می‌رود، مترادفِ «از قبیلِ»، «مثلِ»، «چون»: «ناحیتِ روس... مرده را با هرچه با خویشتن دارد از جامه و پیرایه به گور فرونهند.» (همان: ۱۸۹)

۷. علت را نشان می‌دهد (صادقی، ۱۳۴۹الف: ۴۵۵) و برای بیان دلیل وجودیِ چیزی به‌کار می‌رود، مترادفِ «به‌سببِ»، «به‌علتِ»، «به‌دلیلِ»، «به‌خاطرِ»: «دریایِ کبوذان به ارمینیه، درازایِ او پنجاه فرسنگ است... و اندر او هیچ جانور نیست از شوریِ آبش.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۱۴)

۸. برای بیان بخش یا مقداری از چیزی به‌کار می‌رود: «بزده شهرکی است کم‌مردم و بسیار کِشت‌وبَرز. و ایشان را یکی خشک‌رود است که اندر وی بعضی از سال آب رَوَد» (همان: ۱۰۸)

۹. برای ایجاد ارتباط بین دو عنصر به‌کار می‌رود و بیشتر با «کسرهٔ اضافه» قابل‌تعویض است (صادقی، ۱۳۴۹الف: ۴۵۶): «دریایِ خزر... ناحیتِ مشرق از او به بیابانی است که به غوز و خوارزم پیوسته است» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۱۳)

۱۰. مقابله: برای نشان دادن موقعیتِ چیزی دربرابر چیزی یا چیزهایی دیگر به‌کار می‌رود، مترادفِ «دربرابرِ»، «درمقابلِ»: «بیخِ این دارپرنیان که از این جزیره خیزد تریاک است **از** همه زهرها.» (همان: ۱۹)

۱۱. مترادفِ «براساسِ»، «برپایهٔ»، «طبقِ»: «آبِ این دریا مانند است به آبِ دریای اقیانوسِ مشرقی... پس از این قیاس کردند و گفتند که هر دو دریا یکی است.» (همان: ۱۰)

۲. ۴. ۲. اندر / andar

۱. ظرفیّت: بودنِ چیزی را در موقعیتی یا وقوع فعلی را در زمانی یا مکانی نشان می‌دهد: حقیقی و مجازی (قریب و دیگران، ۱۳۷۳: ۶۰)، مترادفِ «درونِ»، «داخلِ»، «در»:

ـ برای نشان دادن زمان: «پیدا کردیم همه ناحیت‌های زمین و رسم‌های مُلوکِ ایشان، چونان‌که اندر این روزگارِ ما » (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۷)

ـ برای نشان دادن مکان: «اندر دریای اقیانوسِ مغربی بیست و پنج جزیره است معروف.» (همان: ۲۱)

۲. برای بیان موضوع به‌کار می‌رود، مترادفِ «دربارهٔ»، «درموردِ»، «درابِ»: «سخن اندر نهادِ زمین از آبادانی و ویرانیِ وی...» (همان: ۸)

۳. برای بیان هدف به‌کار می‌رود، مترادفِ «برای»، «جهتِ»: «رودِ صِناعی آن است که رودکده‌های او بکنده‌اند و آب بیاورده‌اند... و این آب‌ها اندر خوردن و کِشت‌وبَرز و گیاخوارها به کار شود.» (همان: ۳۸)

۴. میان دو واژه می‌آید، برای بیان مساحت: «درازای این دریا چهارصد فرسنگ است اندر پهنای چهارصد فرسنگ.» (همان: ۱۳)

۵. مترادفِ «از»: «هر کوهی که عمودِ وی اندر میانِ شهرها و روستاها گذرد، آن را شاخ‌های بسیار بُوَد.» (همان: ۲۴)

۶. مترادفِ «به»، «در»: «هفت رودِ بزرگ... هم از این جزیره بیرون آید از هفت جایِ مختلف، و اندر این دریا ریزد.» (همان: ۱۷)

۲. ۴. ۳. با / bâ

۱. تعدیه: بر مفعول‌پذیریِ فعل دلالت می‌کند و نشان‌دهندهٔ مفعول غیرصریح است: «فوری نامِ قومی است هم از خرخیز... و با دیگر خرخیزیان نیامیزند.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۸۰)

۲. استعانت و واسطه: وسیله و طریقه را می‌رسانَد (صادقی، ۱۳۴۹الف: ۴۶۵) و برای نشان دادن روش یا وسیلهٔ انجام کاری به‌کار می‌رود، مترادفِ «به‌وسیلهٔ»، «به‌واسطهٔ»، «توسطِ»: «ایشان حرب با سپر و زوبین کنند.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۱۴۳)

۳. دارندگی را می‌رسانَد (صادقی، ۱۳۴۹الف: ۴۶۶) و برای نشان دادن مالکیت به‌کار می‌رود، مترادفِ «دارایِ»، «دارندهٔ»، «صاحبِ»: «حالکان شهرکی است با آبِ روان.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۱۰۳)

۴. همراه بودن و اشتراک را نشان می‌دهد (صادقی، ۱۳۴۹الف: ۴۶۵) و برای بیان همراهی و موافقت به‌کار می‌رود، مترادفِ «به‌همراهیِ»، «همراهِ»، «درمَعیّتِ»: «سی زن‌اند که هر روزی گِردِ این بت برآیند با طبل و دف و پای کوفتن.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۶۹)

۲. ۴. ۴. بر / bar

۱. همراه برخی فعل‌ها به‌کار می‌رود و نشان‌دهندهٔ مفعول غیرصریح است: «درختی است خَنج خوانند، و چوبِ وی هرگز خشک نشود و نرم بُوَد، چنان‌که بر او گره توان افکندن.» (همان: ۹۵)

۲. بر مشرف بودن چیزی بر چیز دیگر دلالت می‌کند و بر دو گونهٔ حقیقی و مجازی است (خانلری، ۱۳۸۲: ۳۳۷). حرف «بر» در این معنی، مکانِ دوبعدی را نشان می‌دهد و در این استعمال با «رویِ» قابل‌تعویض است (صادقی، ۱۳۴۹الف: ۴۶۳) و برای بیان وجود چیزی بر سطح چیزی دیگر به‌کار می‌رود، مترادفِ «بالایِ»، «رویِ»، «فرازِ»: «کرزوان شهری است بر کوه نهاده، با نعمتِ بسیار و هوایی خوش.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۹۷)

۳. موافقت، مطابقت، سازگاری، توافق: نشان می‌دهد که کاری موافق و سازوار با قواعدِ چیزی انجام گرفته است (قریب و دیگران، ۱۳۷۳: ۶۶)، مترادفِ «براساسِ»، «برمبنایِ»، «منطبق با»: «دِرَم‌هایِ ایشان گوناگون است که داد و ستد بر اوست.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۷۰)

۴. برای نشان دادن زبانِ مورد تکلم به‌کار می‌رود، مترادفِ «به زبانِ»: «مُلتان شهری بزرگ است از هند... سلطانِ وی قُرَشی است... و خطبه بر مغربی کند.» (همان: ۶۸)

۵. برای اندازه‌گیریِ مسافت به‌کار می‌رود، مترادفِ «به‌فاصلهٔ»:

ـ گاهی برپایهٔ سنجش با مدتِ زمان: «دو کوه است خُرد به نزدیکیِ فَید از راه بر دستِ راست **بر** دوروزه راه.» (همان: ۳۴)

ـ گاهی برپایهٔ سنجش با مقدارِ مساحت: «هرموز بر نیم‌فرسنگیِ دریایِ اعظم است.» (همان: ۱۲۷)

۶. برای نشان دادن سَمت و جهت به‌کار می‌رود، مترادفِ «به‌سویِ»، «به‌جانبِ»، «درجهتِ»: «وابنیت نخستین شهری است بر مشرقِ صقلاب.» (همان: ۱۸۸)

۷. برای بیان دسته‌بندی یا تقسیم به‌کار می‌رود، مترادفِ «تقسیم بر»: «هر گویی که باشد، چون دو دایرهٔ بزرگ بر او کِشی که یک‌دیگر را ببُرند بر زاویهٔ قائمه، آن دو دایره مر آن گوی را **بر** چهار قِسم ببُرند.» (همان: ۸۸)

۸. واسطه را در انجام دادن کاری نشان می‌دهد و برای بیان وابستگی و مربوط بودن به چیزی به‌کار می‌رود (همراه با فعلِ اسنادی)، مترادفِ «وابسته به»: «کِشت‌وبَرزِ این همه ناحیت‌ها بر آبِ رودِ مرو است.» (همان: ۹۵)

۹. مترادفِ «از»: «خطِّ اِستِوا دایره‌ای است که ازحدِّ مشرق برود و بر میانهٔ زمین بگذرد.» (همان: ۹)

۲. ۴. ۵. به / be

۱. توضیح: برای بیان جنبهٔ مشخصی در امری و موضوعی به‌کار می‌رود، مترادفِ «ازلحاظِ»، «ازنظرِ»، «ازحیثِ»: «آبِ این دریا مانند است به آبِ دریای اقیانوسِ مشرقی، **به** رنگ و طعم و بوی.» (همان: ۱۰)

۲. موافقت، مطابقت، سازگاری، توافق: نشان می‌دهد که کاری موافق و سازوار با مراعات چیزی انجام گرفته است (قریب و دیگران، ۱۳۷۳: ۷۰)، مطابقه را نشان می‌دهد (صادقی، ۱۳۴۹الف: ۴۵۱) و برای بیانِ تطابقِ چیزی با روال و قاعده‌ای به‌کار می‌رود، مترادفِ «مطابق با»، «برطبقِ»: «آلّان شهری است چون قلعه‌ای بر سرِ کوه. و هر روزی هزار مرد به نوبت بارهٔ این قلعه نگاه دارند.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۱۹۱)

۳. برای بیان تبادل و معاوضه به‌کار می‌رود، مترادفِ «درعوضِ»، «در اِزایِ»: «بازرگانانِ چینستان... طعام به ایشان فروشند **به** زر.» (همان: ۱۹)

۴. برای بیان دسته‌بندی یا تقسیم به‌کار می‌رود، مترادفِ «مشتمل بر»، «شاملِ»: «واسط شهری بزرگ است و **به** دو نیمه است و دجله به میانِ وی همی رَوَد.» (همان: ۱۵۱)

۵. برای نشان دادنِ تقسیم‌پذیری به‌کار می‌رود: «زمین مقسوم است... به دو دایره.» (همان: ۸)

۶. انتهای غایت: رسیدن به پایان چیزی را نشان می‌دهد (خطیب‌رهبر، ۱۳۷۲: ۴۹) و برای نشان دادن سمت و جهت و انتهای غایت چیزی به‌کار می‌رود، مترادفِ «به‌سویِ»، «به‌طرفِ»: «از این شهر آبی فرودآید **به** دامنِ کوه و اندر کِشت به کار شود.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۷۲)

۷. تعلیل: برای بیان علتِ چیزی به‌کار می‌رود، مترادفِ «به‌سببِ»، «به‌علتِ»، «به‌دلیلِ»: «اندر هیچ دریایِ دیگر مدّ و جزر نیست، الّا به فزودن و کاستنِ آب‌ها اندر رودها.» (همان: ۱۲)

۸. مقصود و منظور: بر بیانِ قصد و مراد از وقوع حکم جملهٔ اصلی به‌وسیلهٔ جملهٔ تابع دلالت می‌کند (خطیب‌رهبر، ۱۳۷۲: ۶۶) و برای نشان دادن هدف و علت به‌کار می‌رود (صادقی، ۱۳۴۹الف: ۴۴۵)، مترادفِ «به‌قصدِ»، «به‌نیّتِ»، «برای»: «به نوقان مرقدِ مبارکِ علیِّ بنِ موسا الرّضاست و آن‌جا مردمان **به** زیارت شوند.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۹۰)

۹. ظرفیت: بودنِ چیزی را در موقعیتی نشان می‌دهد (قریب و دیگران، ۱۳۷۳: ۶۰) و برای بیان وقوع فعلی در زمانی یا مکانی، به‌طور حقیقی یا مجازی به‌کار می‌رود (صادقی، ۱۳۴۹الف: ۴۴۷):

ـ برای وقوع فعل در مکان، مترادفِ «در»: «شوار شهری است به نزدیکیِ بلغار.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۱۹۵)

ـ برای وقوع فعل در زمان، مترادفِ «هنگامِ»، «موقعِ»: «پادشاهِ ایشان... چنان نماید که من به هر سه روز سه قدح نبید خورم و بس.» (همان: ۱۹۹)

۱۰. استعانت و واسطه: واسطه را در انجام دادن کاری نشان می‌دهد (خطیب‌رهبر، ۱۳۷۲: ۴۷) و برای بیان وابستگی و مربوط بودن به چیزی به‌کار می‌رود (بدون فعلِ اسنادی)، مترادفِ «به‌واسطهٔ»، «به‌وسیلهٔ»، «با»: «حِمص شهری است بزرگ و خرّم و آبادان. و همه راه‌های ایشان به سنگ گسترده است.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۱۷۹)

۱۱. حال: برای بیان حالت و وضعیت به‌کار می‌رود، مترادفِ «در حالِ»، «در وضعیتِ»: «مردمانِ وی مسلمان‌اند... و همه با یک‌دیگر به حرب‌اند.» (همان: ۱۹۴)

۱۲. برای بیان زمینه و موضوع به‌کار می‌رود، مترادفِ «در زمینهٔ»: «آمل... اندر وی علمای بسیارند به هر علمی.» (همان: ۱۴۵)

۱۳. انتهای غایت: رسیدن به پایان چیزی را نشان می‌دهد (خطیب‌رهبر، ۱۳۷۲: ۴۹) و برای نشان دادن سمت و جهت و انتهای غایت چیزی به‌کار می‌رود، مترادفِ «تا»: «باریک‌ترین جایی از خلیجِ مغربی ده فرسنگ است و از این کران بدان کرانِ دیگر نتوان دیدن.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۱۳)

۱۴. مصاحبت و معیّت: بر همراهی چیزی با چیز دیگر دلالت دارد (خطیب‌رهبر، ۱۳۷۲: ۶۳) و معیّت و همراهی را می‌رسانَد (صادقی، ۱۳۴۹الف: ۴۴۹)، مترادفِ «همراه با»، «به‌همراهِ»:«مردمانِ این شهر موی فروهِشته دارند و به یک اِزار باشند.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۶۶)

۱۵. مترادفِ «از»: «دزه شهرکی است بر دامنِ کوه، و رودِ مرو به میانِ او بگذرد.» (همان: ۹۳)

۲. ۴. ۶. چون/ čon / čun

۱. مشابهت: بر همانندیِ چیزی با چیزی دلالت می‌کند (خطیب‌رهبر، ۱۳۷۲: ۶۳) و مطابقه و شباهت و معادل بودن را می‌رسانَد (صادقی، ۱۳۴۹الف: ۴۶۹)، مترادفِ «همچون»، «مانندِ»، «مثلِ»: «زمین گِرد است چون گویی و فلک محیط است بر وی.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۸)

۲. برای نمونه آوردن از اجزاء یا افرادی از یک مجموعه، نیز برای برشمردن یا مثال زدن به‌کار می‌رود، مترادفِ «از قبیلِ»: «ناحیتِ هندستان... ناحیتی است بسیارنعمت و آبادان... و اندر بیابان‌های وی جانورانِ گوناگون‌اند چون پیل و کَرگ و طاووس و کرکری.» (همان: ۶۴)

۲. ۴. ۷. در / dar

۱. ظرفیّت: بودن چیزی را در موقعیتی، یا وقوع فعلی را در زمانی یا مکانی نشان می‌دهد، حقیقی و مجازی (خطیب‌رهبر، ۱۳۷۲: ۵۹)، اما استعمال آن درمورد مکان بیشتر است (صادقی، ۱۳۴۹الف: ۴۵۷):

ـ برای بیان زمان: «آغاز کردیم این کتاب را اندر صفتِ زمین در سالِ سیصد و هفتاد و دو.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۷)

ـ برای بیان مکان: «خلخ... جایی با نعمتِ بسیار است و منبت در آن‌جا » (همان: ۶۸)

۲. برای بیان منشأ یا حقیقت چیزی به‌کار می‌رود: «ناحیتِ تُغُزغُز... مِهتر ناحیت است از تُرک و بیشترین قومی بودند در اصل.» (همان: ۷۶)

۲ـ ۴ـ ۸. را/ râ

۱. تا پیش از دورهٔ معاصر «را» در نقش‌های نحوی گوناگون به‌کار می‌رفته، ولی هم‌اکنون در نقش نحویِ حالت‌نمای مفعولِ صریح تثبیت شده است (دبیرمقدم، ۱۳۸۴: ۸۴). درواقع نقش اصلی «را» نمایاندن مفعول است و علاوه‌بر آن، مدخول خود را هم معرفه می‌سازد (صادقی، ۱۳۴۹ب: ۱۱) و بیشترین شواهد موجودِ حرف «را» در پیکرهٔ زبان فارسی نیز به‌عنوان نشانهٔ

مفعولی، و پس از مفعول آمده است: «مردمانِ آن شهر آن مرده را عبادت کنند.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۶۲)

۲. اختصاص: چیزی را خاصِ چیز دیگر می‌کند (خطیب‌رهبر، ۱۳۷۲: ۴۶) و برای بیان انحصار به‌کار می‌رود، مترادفِ «مخصوصِ»: «سپاس خدایِ توانایِ جاوید را.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۷)

۳. در متون کهن بسیار دیده می‌شود که فرایند فکّ اضافه رخ داده و حرفِ پس‌اضافهٔ «را» به‌جای «کسرهٔ اضافه» به‌عنوان نشانهٔ وابستهٔ اسمی (مضاف‌الیه) در گروه اسمی به‌کار رفته (صاحبی، ۱۳۹۷: ۲۲) و بین مضاف‌الیه و مضاف آمده است: «آب‌های خُرد را عدد پدید نیست.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۸)

۴. استعمال «را» با فعل «بودن»، مالکیت را نشان می‌دهد (صادقی، ۱۳۴۹ب: ۱۹) و همراه با فعل «بودن»، برای بیانِ داشتن و مالکیت به‌کار می‌رود و معنای فعلِ همراهِ خود را به «داشتن» تغییر می‌دهد: «مر این دریا را دو خلیج است.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۱۳)

۵. مضادت: بر مخالفت چیزی با چیزی دلالت می‌کند و تقابل را می‌رسانَد، مترادفِ «دربرابرِ»، «درمقابلِ»: «بوشنگ چندِ نیمه‌ای از هری است... و اندر وی گیاهی است که شیرِ او تریاک است زهرِ مار و کژدم را.» (همان: ۹۲)

۶. مترادفِ «از»: «هر کوهی از آن هفت کوه مِهتری دارد... این هر هفت یک‌دیگر را طاعت ندارند.» (همان: ۳۱)

۷. مترادفِ «با»: «همه یک‌دیگر را مخالف‌اند به دین و صورت و اخلاق.» (همان: ۶۱)

۸. مترادفِ «برایِ»: «میانِ این شهر و میانِ طرار هشتادروزه راه است سوار را که به شتاب رَوَد.» (همان: ۸۶)

۹. مترادفِ «به»: «این بنا هِرمِس کرده است پیش از طوفان. چون بدانست که طوفان همی خواهد بود، ازبهرِ آن کرد تا آب او را زیان نتواند کرد.» (همان: ۱۷۶)

۱۰. مترادفِ «دربارهٔ»: «اندر ناحیتِ سودان هیچ رود را خبر نیافتیم اندر کتاب‌ها و اخبارها.» (همان: ۵۲)

۲. ۵. گسترهٔ معانی حروف ربط در حدود العالم من المشرق الی المغرب

۲. ۵. ۱. تا/ tâ

۱. انتهای غایت (خطیب‌رهبر، ۱۳۸۱: ۲۸۸) را نشان می‌دهد و برای بیان زمانِ به پایان رسیدن و به فرجام رسیدنِ چیزی به‌کار می‌رود، مترادفِ «تا آن زمان که»، «تا وقتی که»: «حران شهری است بزرگ... و اندر این شهر مردان و زنان پوشیده‌اند و کودک تا ریش برآرد برهنه باشد.» (*حدودالعالم*: ۱۳۴۰: ۱۹۹)

۲. مقصود و منظور (خطیب‌رهبر، ۱۳۸۱: ۲۸۹) را می‌رسانَد و برای بیان هدف یا انگیزه به‌کار می‌رود، مترادفِ «به این منظور که»، «برای این‌که»:«هر مردی که کنیزکی را دوست گیرد... به برِ پدرِ کنیزک کس فرستد تا او را به زنی به وی دهد.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۱۴۷)

۳. تفسیر و شرح (خطیب‌رهبر، ۱۳۸۱: ۲۸۹) را نشان می‌دهد و برای توضیحِ فعلی که ماقبلِ آن آمده است به‌کار می‌رود، مترادفِ «که»: «این بنا هِرمِس کرده است پیش از طوفان. چون بدانست که طوفان همی خواهد بود، ازبهرِ آن کرد تا آب او را زیان نتواند کرد.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۱۷۶)

۲. ۵. ۲. چنان‌که / čonânke

۱. برای نشان دادنِ حد و اندازه و میزانِ کیفیتِ امری به‌کار می‌رود، مترادفِ «تا حدّی که»، «تا آن‌جا که»: «گوزگانان ناحیتی است آبادان... و اندر او درختی است خَنج خوانند، و چوبِ وی هرگز خشک نشود و نرم بُوَد، چنان‌که بر او گره توان افکندن.» (همان: ۹۵)

۲. برای تأییدِ مطلبی، با استناد به سخنی که پیش‌تر گفته شده است به‌کار می‌رود، مترادفِ «همان‌طور که پیش از این»: «ناحیتِ عرب... ناحیتی است مشرقِ وی دریایِ عمان است... و اندر وی کوه‌هاست از یک‌دیگر جدا، چنان‌که پدید کردیم اندر یادکردِ کوه‌ها.» (همان: ۱۶۴)

۲. ۵. ۳. چون / čon / čun

۱. شرط (خطیب‌رهبر، ۱۳۸۱: ۲۹۰) را نشان می‌دهد و برای بیان مشروط بودنِ چیزی به وجودِ چیزی دیگر به‌کار می‌رود، مترادفِ «مشروط بر این‌که»، «درصورتی که»، «اگر»: «هر گویی که باشد، چون دو دایرهٔ بزرگ بر او کِشی که یک‌دیگر را ببُرند بر زاویهٔ قائمه، آن دو دایره مر آن گوی را بر چهار قِسم ببُرند.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۸)

۲. برای بیان زمانِ انجام کاری به‌کار می‌رود، مترادفِ «وقتی که»، «هنگامی که»: «چَغانیان... همه با یک‌دیگر به حرب‌اند، و چون دشمنی پدید آید، با یک‌دیگر یار باشند.» (همان: ۱۹۴)

۲. ۵. ۴. چونان‌که / čunânke

۱. برای شرح مطلبی و مصداق آوردن برای آن، یا ذکر چند نمونه و مثال از آن به‌کار می‌رود، مترادفِ «از قبیلِ»، «مثلِ»، «مانندِ»: «هر جایی را از این دریایِ اعظم بدان شهر و ناحیت بازخوانند که بدو پیوسته است، چونان‌که دریایِ پارس و دریایِ بصره و دریایِ عمان و...» (همان: ۱۲)

۲. برای نشان دادنِ وضعیت و حالت و حد و اندازهٔ کیفیتِ امری به‌کار می‌رود، مترادفِ «تا حدّی که»، «تا آن‌جا که»: «اندر شهرهای افریقیه و طنجه و تا به ناحیتِ سوس‌الاَقصی هیچ رودی نیست عظیم، مگر چونان‌که خورد را و کِشت‌وبَرز را به کار شود.» (همان: ۵۲)

۳. برای شرح و تفصیلِ مطلبی با ادعای مطابقتِ مطلب با واقعیت به‌کار می‌رود، مترادفِ «به همان صورتی که»، «همان‌گونه که»: «پیدا کردیم همه ناحیت‌های زمین... و رسم‌های مُلوکِ ایشان، چونان‌که اندر این روزگارِ ما » (همان: ۷)

۲. ۵. ۵. که / ke

۱. تعلیل (خطیب‌رهبر، ۱۳۸۱: ۲۹۰) را نشان می‌دهد و برای بیان علت به‌کار می‌رود، مترادفِ «زیرا»: «مکّه... شریف‌ترین شهری است اندر جهان، که مولودِ پیغمبرِ ما آن‌جا بوده است.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۱۶۵)

۲. برای بیان هدفِ انجامِ کاری به‌کار می‌رود، مترادفِ «به این منظور که»، «با این هدف که»: «بر این کوه پاسبان است و دیده‌بان است که کافرِ تُرک را نگاه دارد.» (همان: ۱۱۳)

۳. نشان‌دهندهٔ تفسیر و شرح است (خطیب‌رهبر، ۱۳۸۱: ۲۹۰) و برای بیان توضیحِ کلمه یا جملهٔ پیش از خود به‌کار می‌رود و معمولاً دو جمله را به یکدیگر مربوط می‌سازد: «سُغد ناحیتی است که اندر نواحیِ مشرق جایی نیست از آن خرّم‌تر.» (*حدودالعالم*، ۱۳۴۰: ۱۰۷)

۴. در آغازِ جملهٔ معترضه به‌کار می‌رود: «قرنی شهری خُرد است. پسرانِ لیث، که پادشایی بگرفتند، از آن‌جا بودند.» (همان: ۱۰۲)

۲. ۵. ۶. و / o, va

۱. در آغازِ جمله و به‌عنوان گونه‌ای مقدمه‌چینی برای شروع سخن به‌کار می‌رود: «خُناصره، تَدمُر، سَلمیه، مغان شهرک‌هایی‌اند بر کرانِ بادیهٔ شام نهاده. و سَلمیه همه فرزندانِ هاشم‌اند. و مغان همه فرزندِ امیّه‌اند.» (همان: ۱۷۲)

۲. برای عطفِ دو واژه یا دو جملهٔ هم‌پایه به‌کار می‌رود: «آتل شهری است که رودِ آتل بر میانِ وی بگذرد و قَصَبهٔ خزران است و مستقَرّ پادشاه است و او را طرخان‌خاقان خوانند و از فرزندانِ اَنَساست و اندر نیمهٔ مغربی نشیند از این شهر، با همه لشکر، و این نیمه باره دارد.» (همان: ۱۹۳)

۳. نتیجه‌گیری

گستردگیِ «معانی حروف» در کتاب *حدود العالم من المشرق الی المغرب* که از قدیمی‌ترین متون نثر فارسی است، ویژگیِ قابل‌توجهی است که می‌تواند یک شاخصهٔ سبکی به‌شمار بیاید و اثبات کند که علی‌رغم تصور ما از سادگی و کم‌معنا بودن واژه‌ها در دوران آغازین نثر فارسی، حروف اضافه و ربط از همان آغاز دارای معانی متنوع و کاربردهای گسترده بوده‌اند و وجود چندمعنایی در حروف به‌عنوان کوچک‌ترین واحدهای زبانی، می‌تواند نشان‌دهندهٔ تمایل کاربران حرفه‌ایِ زبان فارسی از همان دوره‌های آغازین، به تعدّد و تکثرِ معنایی و متعاقباً پیچیدگی و تعقید در کلام در زبان باشد.

ازسویی دیگر باید توجه داشت که *حدود العالم من المشرق الی المغرب* کتابی است در جغرافیا، حاوی اطلاعاتی دربارهٔ سرحدات و ویژگی‌های اجتماعی و اقلیمی و آداب‌ورسوم سرزمین‌ها، و موضوع آن اساساً بستر مناسبی برای هنرنمایی‌های زبانی و کاربرد صورت‌های متنوع زبانی و معنایی نبوده است؛ چراکه هدفِ غاییِ این‌گونه متون، پیام‌رسانی بوده و نه انتقالِ زیبایی. با توجه به این مسأله، می‌بینیم که وجود چندمعنایی در کاربرد حروف در متنی غیرادبی، تأکیدی دوباره است بر طبیعی بودنِ استقبال از چندمعنا بودنِ واحدهای زبانی در نخستین

دوره‌های زبان فارسی، به‌گونه‌ای که توانستیم در این متنِ علمی، به‌عنوان مثال یازده معنای متفاوت برای حرف اضافهٔ «از»، نُه معنای متفاوت برای حرف اضافهٔ «بر»، پانزده معنای متفاوت برای حرف اضافهٔ «به» و شماری از تفکیک‌های معنایی دیگر برای حروف دیگر ثبت کنیم، که این ویژگی، همچون میزان استقبال از تعددِ معناییِ حروف در متون ادبی قرن‌های بعد، از نشانه‌های بارزِ دوری از سادگی و صراحتِ کلامی به‌شمار می‌رود.

بنابراین با توجه به دستاوردهای حاصل از بررسیِ گسترهٔ معانی حروف در کتاب *حدود العالم من المشرق الی المغرب*، به‌عنوان یکی از متونِ قدیمی و مهم زبان فارسی، لازم می‌دانیم که گستردگیِ معناییِ حروف را به ویژگی‌های سبکیِ پیش‌تر برشمردهٔ متون نثر قرن‌های چهار و پنج هجری بیفزاییم.

ملاحظات اخلاقی

اعلامیه هوش مصنوعی مولد و فناوری‌های مبتنی بر هوش مصنوعی در فرایند نگارش

نویسنده در فرایند نگارش و آماده‌سازی این مقاله از هیچ‌گونه ابزار هوش مصنوعی یا فناوری‌های مبتنی بر هوش مصنوعی استفاده نکرده است.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسنده، این مقاله تعارض منافع ندارد.

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسنده اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت کرده است و این موضوع مورد تأیید نویسنده است.

قدردانی

در نگارش این مقاله از نظرات انتقادی داوران محترم بهره‌مند شده‌ام و در اینجا لازم می‌دانم که از ایشان سپاسگزاری کنم.

منابع

بهار، محمدتقی (۱۳۲۱)، *سبک‌شناسی (یا تاریخ تطور نثر فارسی)*، جلد دوم، تهران: چاپخانهٔ خودکار.

تعلیقات مینورسکی بر حدود العالم من المشرق الی المغرب با مقدمهٔ بارتولد (۱۳۷۲)، ترجمهٔ میرحسین‌شاه، تصحیح و حواشی میرمریم احمدی و غلامرضا ورهرام. تهران: دانشگاه الزهرا.

حدود العالم من المشرق الی المغرب (۱۳۴۰)، به‌کوشش منوچهر ستوده، تهران: دانشگاه تهران.

حق‌شناس، علی‌محمد، و همکاران (۱۳۸۵)، *دستور زبان فارسی*، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

خانلری، پرویز (۱۳۸۲)، *دستور تاریخی زبان فارسی*، به‌کوشش عفت مستشارنیا. تهران: توس.

خطیب‌رهبر، خلیل (۱۳۷۲)، *دستور زبان‌فارسی، کتاب حروف اضافه و ربط*. تهران: مهتاب.

خطیبی، حسین (۱۳۷۵)، *فن نثر در ادب فارسی*، تهران: زوّار، چ۲.
خیامپور، عبدالرسول (۱۳۸۲)، *دستور زبان‌فارسی*، تبریز: ستوده.
دبیرمقدم، محمد (۱۳۸۴)، «*پیرامون را در زبان فارسی*»، *پژوهش‌های زبان‌شناختی فارسی*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی. صص۸۳ ـ ۱۴۶.
شمیسا، سیروس (۱۳۸۶)، *کلیات سبک‌شناسی* (ویراست دوم)، چ۲. تهران: میترا.
ـــــــــــــ (۱۴۰۰)، *سبک‌شناسی نثر* (ویراست دوم)، چ۲. تهران: میترا.
شهرستانی، علی‌اکبر (۱۳۶۲)، «*مقایسهٔ اسلوب جغرافیه‌نگاری حدودالعالم با جغرافیه‌های مماثل و معاصرِ آن*»، *مجلهٔ آریانا*، ش۲، صص ۷ ـ ۱۸.
شیرین‌زبان‌آذر، الهام (۱۳۹۷)، «*بررسی نخستین کتاب فارسی جغرافیای تاریخی حدود العالم من المشرق الی المغرب*»، *نشریهٔ تحقیقات در علوم‌انسانی*، ش۹. صص ۳۵ ـ ۴۸.
صاحبی، سیدمحمد (۱۳۹۷)، «*ویژگی‌های دستوری کمیاب و برجسته در ترجمهٔ ذخیرهٔالآخرهٔ*»، *دستور*، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ج۱۴، صص ۱۷ ـ ۴۹.
صادقی، علی‌اشرف (۱۳۴۸)، «*نظریهٔ زبان‌شناسی آندره مارتینه و زبان فارسی*»، *مجلهٔ دانشکدهٔ ادبیات و علوم‌انسانی دانشگاه تهران*، ش۱، صص ۱۴۳ ـ ۱۶۰.
ـــــــــــــ (۱۳۴۹الف)، «*حروف اضافه در فارسی معاصر*»، *نشریهٔ دانشکدهٔ ادبیات و علوم‌انسانی تبریز*، ش ۹۴، صص ۴۴۱ ـ ۴۷۰.
ـــــــــــــ (۱۳۴۹ب)، «*را در زبان فارسی امروز*»، *نشریهٔ دانشکدهٔ ادبیات و علوم‌انسانی تبریز*، شمارهٔ ۹۳، صص ۹ ـ ۲۲.
طبیب‌زاده، امید (۱۳۹۱)، *دستور زبان فارسی براساس نظریهٔ گروه‌های خودگردان در دستور وابستگی*، تهران: مرکز.
فرشیدورد، خسرو (۱۳۴۸)، *دستور امروز*، تهران: صفی‌علیشاه.
قریب، عبدالعظیم، و همکاران (۱۳۷۳)، *دستور زبان‌فارسی پنج‌استاد*، به‌اهتمام جهانگیر منصور. تهران: ناهید.
کردبچه، لیلا، آقاحسینی‌دهاقانی، حسین، هاشمی‌باباحیدری، مرتضی (۱۳۹۴)، «*قاعده‌کاهی زمانی در کاربست نقش‌نماهای دستوری*»، *نشریهٔ پژوهش‌های ادبی*، دانشگاه تربیت‌مدرس، شمارهٔ ۴۷، صص ۶۹ ـ ۹۶.
گنابادی، محمدپروین (۱۳۴۲)، «*دربارهٔ حدود العالم من المشرق الی المغرب*»، *مجلهٔ راهنمای کتاب*، سال ۶، ش۸. صص ۵۵۵ ـ ۵۶۵.
همایون‌فرخ، عبدالرحیم (بی‌تا)، *دستور جامع زبان فارسی*، تهران: مؤسسهٔ مطبوعاتی علی‌اکبر علمی.
وفایی، عباسعلی(۱۳۹۱)، *دستور زبان فارسی*، تهران: سمت.

References

Bahar, Mohammad-Taqi (1321), *Stylistics (or the History of the Evolution of Persian Prose)*, Vol. 2, Tehran: Khodkar Printing House.
Minorsky's Annotations on *Ḥudūd al-ʿĀlam min al-Mashriq ilā al-Maghrib*, with an introduction by Barthold (1372 [1993]); translated by Mir Hossein Shah; edited and annotated by Mir Maryam Ahmadi and Gholamreza Varahram. Tehran: Alzahra University.

Ḥudūd al-ʿĀlam min al-Mashriq ilā al-Maghrib (1340 [1961]), edited by Manouchehr Sotoudeh. Tehran: University of Tehran.

Hagh-Shenas, Ali Mohammad, et al. (1385 [2006]), *Persian Grammar*. Tehran: Iran Textbook Printing and Publishing Company.

Khanlari, Parviz (1382), *Historical Grammar of the Persian Language*, edited by Effat Mostasharnia. Tehran: Toos.

Khatib-Rahbar, Khalil (1372), *Persian Grammar: Prepositions and Conjunctions*. Tehran: Mahtab.

Khatibi, Hossein (1375), *The Art of Prose in Persian Literature*, Tehran: Zavvar, 2nd ed.

Khayyampour, Abdolrasoul (1382), *Persian Grammar*, Tabriz: Sotoudeh.

Dabir-Moghaddam, Mohammad (1384 [2005]), "*On *Piramun* in the Persian Language," *Persian Linguistic Studies*, Tehran: University Publishing Center, pp. 83–146.

Shamisa, Sirus (1386), *Fundamentals of Stylistics* (2nd ed.), 2nd printing. Tehran: Mitra.

————(1400), *Stylistics of Prose* (2nd ed.), 2nd printing. Tehran: Mitra.

Shahrestani, Ali-Akbar (1362), "*A Comparison of the Geographical Writing Style of *Hudud al-Alam* with Contemporary and Similar Geographical Works," *Aryana Journal*, No. 2, pp. 7–18.

Shirinzaban-Azar, Elham (1397), "A Study of the First Persian Book on Historical Geography: *Hudud al-Alam min al-Mashriq ila al-Maghrib*," *Journal of Research in Humanities*, No. 9, pp. 35–48.

Sahebi, Seyyed Mohammad (2018), "Rare and Salient Grammatical Features in the Translation of *Zakhīrat al-Ākhirah*," *Dastūr* (Grammar), Academy of Persian Language and Literature, Vol. 14, pp. 17–49.

Sadeghi, Ali-Ashraf (1969), "André Martinet's Linguistic Theory and the Persian Language," *Journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran*, No. 1, pp. 143–160.

————(1970), "Prepositions in Contemporary Persian," *Journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Tabriz*, No. 94, pp. 441–470.

————(1970), "*Rā* in Modern Persian," *Journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Tabriz*, No. 93, pp. 9–22.

Tabibzadeh, Omid (2012), *Persian Grammar Based on the Theory of Autonomous Groups in Dependency Grammar*, Tehran: Markaz.

Farshidvard, Khosrow (1969), *Modern Persian Grammar* [Dastur-e Emruz], Tehran: Safi-Ali-Shah.

Gharib, Abdol-Azim, et al. (1994), *Persian Grammar by Five Masters* [Dastur-e Zaban-e Farsi-ye Panj Ostad], edited by Jahangir Mansour, Tehran: Nahid.

Kordbacheh, Leila, Aghahosseini-Dehaghani, Hossein, & Hashemi-Babahaidari, Morteza (2015), "Diachronic Reduction in the Use of Grammatical Markers," *Journal of Literary Research*, Tarbiat Modares University*, No. 47, pp. 69–96.

Gonabadi, Mohammad Parvin (1963), "On *Hudud al-Alam min al-Mashriq ila al-Maghrib*," *Rahnama-ye Ketab* Magazine, Vol. 6, No. 8, pp. 555–565.

Homayoun-Farrokh, Abdolrahim (n.d.), *Comprehensive Persian Grammar*, Tehran: Ali-Akbar Elmi Publishing Institute.

Vafaei, Abbas-Ali (2012), *Persian Grammar*, Tehran: SAMT.